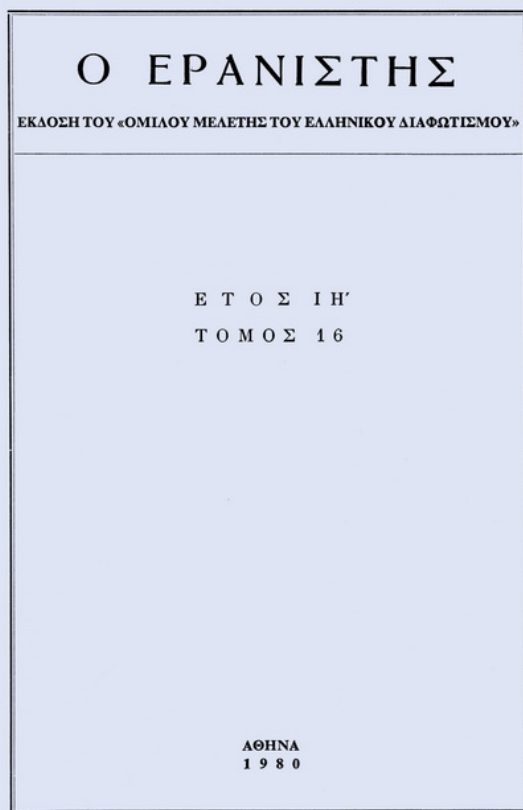

The Gleaner

Vol 16 (1980)

Το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό (1814-1818).
Αθησαύριστα στοιχεία

Άννα Ταμπάκη

doi: [10.12681/er.337](https://doi.org/10.12681/er.337)

To cite this article:

Ταμπάκη Α. (1980). Το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό (1814-1818). Αθησαύριστα στοιχεία. *The Gleaner*, 16, 229–238. <https://doi.org/10.12681/er.337>

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΟΔΗΣΣΟ (1814-1818)

Ἀθησαύριστα σχοιχεῖα

Στὸν ἀρχόμενον 19ο αἰῶνα τὸ θέατρο ἀπασχολεῖ ἰδιαίτερα τὴ νεο-ελληνικὴ συνείδηση καὶ φιλοδοξεῖ νὰ συντελέσει ἐνεργὰ στὴ μορφοποίησή της¹. Ἀπὸ τίς βασικὲς καὶ πρωταρχικὲς ἐπιδιώξεις τῆς περιόδου τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ δημιουργία τοῦ «κοινωνικοῦ ἀτόμου»², εἶναι ἡ διαδικασία ποὺ συνεπάγεται κατὰ κύριο λόγο τὴν ἀφομοίωση τῶν νέων κοινωνικοπολιτικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρετῶν. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ θεατρικὴ παραγωγὴ ὀρίζεται, κατὰ κανόνα, μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, καὶ στρέφεται πρὸς τοὺς συγγραφεῖς ποῦ, καθὼς χειρίζονται καὶ προβάλλουν τίς ζητούμενες ἠθικὲς καὶ πατριωτικὲς ἀξίες, συγκινοῦν καίρια τὴν ἀφυπνιζόμενη νεοελληνικὴ συνείδηση. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς «τύχης», στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, τοῦ θεάτρου τοῦ Μεταστάσιου³, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γκολντόνι, τοῦ Ἀλφιέρι καὶ τοῦ Βολταίρου. Τοὺς ἴδιους θεματικοὺς προσανατολισμοὺς θὰ υἱοθετήσῃ καὶ ἡ πρωτότυπη παραγωγὴ. Ἄς ἔχουμε πάντα στὸ νοῦ, ὥστόσο, πὼς ἡ ἀντίληψις ποὺ διαμορφώνουν οἱ Ἕλληνες λόγιοι⁴ βρίσκεται σὲ ἀρμονία μὲ τὴν εὐρύτερη εὐρωπαϊκὴ τοῦ 18ου αἰῶνα

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1977, σ. 71.

2. Ἀναφερόμαστε ἐδῶ στὴν ἐννοία τῆς «κοινωνικότητος» (sociabilité), κατ' ἐξοχὴν ἀρετῆς τοῦ πολίτη. Βλ. A. Soboul, G. Lemarchand, M. Fogel, *Le Siècle des Lumières*, τ. I, *L'Essor (1715-1750)* Παρίσι, PUF, 1977, σ. 545: «A la nouvelle morale correspondaient ainsi les vertus nouvelles. Le bonheur individuel ne pourrait exister sans celui d'autrui. La sociabilité est la première des vertus, elle est vertu par excellence».

3. Ἀναφορικὰ μὲ τὰ θέματα ποὺ χειρίζεται ὁ Μεταστάσιος, βλ. τὸν συλλογικὸ τόμο *The Age of Enlightenment 1715-1789*, (Ronald Grimsley editor), Penguin books 1979, σ. 293.

4. Ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ λόγος τοῦ Κ. Ἀσώπιου, ποὺ ἐκφωνήθηκε στὴν ἐναρξὴ τῶν ἐξετάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου τῆς Τεργέστης: τὸ θέατρο «σκοπὸν ἔχει μόνον τῶν ἡθῶν τὴν διόρθωσιν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν· εἶναι τὸ κοινὸν σχολεῖον τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον ἐκπληρόνει τῶν ἄλλων σχολείων τὴν ἑλλειψιν». *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 361.

για την «κοινωνική αποστολή» του θεάτρου και τὸν παιδευτικὸ τοῦ ρόλο στὴ δημιουργία τοῦ «πολίτη». Ἀπὸ τοὺς κύριους θεωρητικούς καὶ ἀναγεωωτὲς τῆς δραματικῆς τέχνης καὶ τῆς λειτουργίας της στὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Diderot σημειώνει: «(L'objet d'une composition dramatique est) d'inspirer aux hommes l'amour de la vertu, l'horreur du vice»⁵. Καὶ ἄλλοι: «Le citoyen qui se présente à l'entrée de la Comédie y laisse tous ses vices pour ne les reprendre qu'en sortant. Là, il est juste, impartial, bon père, bon ami, ami de la vertu»⁶.

Στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, οἱ παλαιότερες δημόσιες σκηνικὲς παρουσιάσεις (μεταφράσματα καὶ πρωτότυπα ἔργα), χωρὶς νὰ λογαριάζουμε, φυσικά, τὰ Ἐφτάνησα, μαρτυροῦνται στὶς δυὸ πρῶτες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰῶνα, στὴν Ὀδησσό, στὸ Βουκουρέστι καὶ στὸ Ἰάσι.

Ἡ γενικότερη ἀνάπτυξη τῆς θεατρικῆς ζωῆς τῆς Ὀδησσοῦ ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, ἐμφανίζεται χωρὶς σοβαρὲς ἀσυνέχειες στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Κατὰ τὴν περίοδο ἰδίως τῆς διακυβέρνησης τῆς πόλης ἀπὸ τὸν δούκα de Richelieu (1803-1814), παρατηρήθηκε μιὰ οὐσιαστικὴ οἰκονομικὴ⁷ καὶ πολιτισμικὴ ἀνθηση τῆς Ὀδησσοῦ. Σημειώνουμε πῶς ἀνάμεσα σ' ἄλλα οἰκοδομήματα ποὺ προσγράφονται στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ κυβερνήτη, ἀναφέρεται καὶ μιὰ «ὡραία αἴθουσα θεαμάτων» — une jolie sale de spectacles⁸. Καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Richelieu, ὁ κόμης de Langeron φαίνεται πῶς συνέχισε νὰ ἐνθαρύνει καὶ νὰ ἐνισχύει τὶς παρόμοιες δραστηριότητες ἀλλὰ καὶ τὶς ἐκπαιδευτικὰς⁹ μὰ καὶ θεατρικὲς πρωτοβουλίες τῶν Ἑλλήνων τῆς παροικίας¹⁰. Γεγονὸς εἶναι πῶς τὸ ἐνδιαφέρον

5. Denis Diderot, *Entretiens sur le Fils naturel*, Παρίσι, Garnier-Flammarion, 1967, σ. 95.

6. Τοῦ Ἰδιου, *Paradoxe sur le Comédien*, Παρίσι, Garnier - Flammarion, 1967, σ. 167.

7. Μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ μᾶς δίνεται στὴ «Διατριβὴ φιλογενοῦς τινὸς Γραικοῦ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Ὀδησσῷ οἰκούντων Γραικῶν κατὰ τὸ ἔτος 1816», *Παράρτημα εἰς τὸν Α' Ἀρ. τοῦ Λογίου Ἐρμού*, Ἰαν. α' 1817, σ. 2.

8. Jon Horia Radulescu, *Le Théâtre français dans les pays roumains (1826-1852)*, Παρίσι, Lettres modernes, 1965, σσ. 69-70. Ὁ Radulescu ἀναφέρει τὸ ἄρθρο τοῦ M.S. «Sur les travaux administratifs de M. le duc de Richelieu dans la Russie méridionale», *Le Journal Asiatique*, Ἰούλιος - Δεκέμβριος 1822, I, σ. 89-97, τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσα νὰ δῶ.

9. *Revue Encyclopédique*, 1818, σ. 175 (extrait d'une lettre d'Odessa, du 1er novembre 1818).

10. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 605.

για τὸ θέατρο σταθεροποιεῖται κι ἀναπτύσσεται ὁλοένα. Ἡ σκηνικὴ παρουσία καλύπτεται ἀπὸ περιοδεύοντες θιάσους¹¹ κι ἀντλεῖ τὸ ρεπερτόριό της ἀπὸ τὴν πρόσφατὴ ἰταλικὴ καὶ γαλλικὴ παραγωγὴ, κυρίως τὸ μελόδραμα. Ἡ ἐμμονὴ στὸ εἶδος καὶ ἡ ὑποψία τοῦ εὐκολοῦ θεάματος προκαλοῦν ἀρκετὰ ἐνωρὶς ἀντιδράσεις σ' ὅσους προτάσσουν τὸν ἠθικοπλαστικὸ χαρακτήρα τοῦ θεάτρου μαζὶ μὲ μιὰ κλασικότερη διάθεση, τόσο στὴ θεματογραφία ὅσο καὶ στὴν παρουσίαση. Στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1817 ἐπισημαίνεται: «Εὐχῆς ἄξιον ὅμως ἦτο νὰ συνεργηθῇ ἀμοιβαίως ἡ παράστασις τοιούτων ἡρωϊκῶν καὶ σεμνῶν δραμάτων» (ὁ ἀρθρογράφος ἀναφέρεται στὴν ἀποτυχημένη προσπάθεια ν' ἀνεβεῖ τὸ ἔργο «Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὰς Ἰνδίας» τοῦ Μεταστάσιου) καὶ «νὰ λείπουν ἀπὸ τὸ νὰ βλέπουν οἱ Ὁδησῖνοι τὰ αἰσχιστὰ δραμὰτια ὡς τὸ «Donna ve la fa» καὶ τὸ «Tre Rivali»· καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια»¹². Θεάματα στὰ ὁποῖα ὡστόσο δὲν παραλείπουν νὰ παραβρεθοῦν καὶ οἱ ὑψηλοὶ ἐπισκέπτες τῆς πόλης. Ἔτσι ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» τοῦ 1817 δημοσιεύει τὴν πληροφορίαν πὼς κατὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρου στὴν Ὁδησσὸ δόθηκε τὸ μελόδραμα «Οἱ Ἴταλοι ἐν Ἀλγερίῳ» καὶ μιμικὲς χοροὶς¹³. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Gioacchino Rossini, «L'italiana in Algerie» ποὺ παραστάθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ θέατρο San Benedetto τῆς Βενετίας, στὰ 1813¹⁴. Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ κάπως ἡ εἰκόνα τῆς θεατρικῆς ζωῆς τῆς πόλης, ἃς ἀναφέρουμε πὼς ἀνεβαίνουν στὴ σκηνὴ ἔργα καὶ σ' ἄλλες γλῶσσες· ρωσικὰ πρῶτα-πρῶτα, ἀλλὰ καὶ γερμανικὰ καὶ πολωνικὰ¹⁵, στοιχεῖο ποὺ ὑποδηλώνει, πέρα ἀπὸ τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἐθνικῶν τῶν πού ζοῦν σ' αὐτήν, καὶ τὴν ποικίλῃ γεωγραφικῇ προέλευσιν τῶν θιάσων πού τὴν ἐπισκέπτονται.

Ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πλευρά, ὑπάρχουν ἀρκετὲς μαρτυρίες γιὰ τὶς προσπάθειες τῶν «φιλοθεάτρων» Γραικῶν ἐμπόρων τῆς παροικίας τῆς Ὁδησσοῦ, πού ἀποσκοποῦσαν στὴ σύσταση καὶ συντήρησιν ἑλληνικοῦ θιάσου

11. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γι' αὐτὲς τὶς ἐντυπωσιακὲς περιοδεῖες, πού κάλυπταν συνήθως τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, τὴ Μολδοβλαχία—μὲ σταθμοὺς τὸ Ἰάσι καὶ τὸ Βουκουρέστι—, τὴ Ρωσία—μὲ σταθμοὺς τὴν Πετρούπολη, Κίεβο, Ὁδησσό—, μερικὲς φορὲς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία—Σμύρνη—, μᾶς παρέχει τὸ ἔργο του ὁ Radulescu, ὁ.π., σ. 80 κ.ε., κυρίως γιὰ περιοδεῖες θιάσων ἀπὸ τὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ πέρα.

12. «Ἀντίρρησις» στὴ «Διατριβὴ φιλογενοῦς τινος Γραικοῦ», *Παράρτημα εἰς τὸν ΙΑ' Ἀρ. τοῦ Λογίου Ἑρμῆ*, Ἰουν. α' 1817, σ. 10.

13. *Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος*, 1817, σ. 250.

14. Laffont-Bompiani, *Dictionnaire des Oeuvres*, τ. Γ', Παρίσι 1958, σ. 66.

15. Radulescu, ὁ.π., σ. 70.

και θεάτρου στην πόλη τους. Έτσι, ανάμεσα σ' άλλες «κοινοφελείς» δραστηριότητες όπως ή σύσταση και διατήρηση Έλληνικού Σχολείου και οι ενέργειες για τη σύσταση Τυπογραφείου, οι Όδησσινοι κάνουν τη σκέψη στα 1818 «να παραλάβουν το κοινόν θέατρον διὰ νὰ χαίρωνται καθημερινῶς παραστάσεις»¹⁶. Αφορμή για την ιδέα αυτή υπήρξε κατά τον Γ. Λασσάνη ο ένθουσιασμός που προκάλεσε ή παράσταση τοῦ «Θανάτου τοῦ Δημοσθένους» —πρωτότυπου ἔργου τοῦ Ν. Πίγκολου¹⁷. Αποφασίζεται ἀκόμη νὰ ἀνατεθεῖ ή ἐπιστάσια τοῦ θεάτρου στὸν Γ. Ἀβραμιώτη¹⁸ πὺ εἶχε ἐπανειλημένα διακριθεῖ κατὰ τὸ παρελθόν γιὰ τὰ ὑποκριτικά του χαρίσματα· εἶχε ἐρμηνεύσει ὡς τότε, μὲ ἐπιτυχία, ρόλους στὸν «Θεμιστοκλῆ» τοῦ Μεταστασίου, στοὺς «Σουλιῶτες» καὶ στὸν «Φιλοκτήτη» τοῦ Σοφοκλῆ (σὲ διασκευὴ Ν. Πίγκολου)¹⁹.

Αὐτὴ ή δραστηριότητα τῶν Όδησσινῶν, πὺ εἶναι ἀναμφίβολα συνυφασμένη μὲ τὴν ἰδεολογικὴ ἀφύπνιση καὶ τὴν πατριωτικὴ ἔξαρση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς παροικίας²⁰, ἔχει νὰ μᾶς προσφέρει ἓνα ἰδιαιτέρο ἀκόμη στοιχεῖο: τὴ χρονικὴ ἀφετηρία τῶν ἑλληνικῶν θεατρικῶν παραστάσεων στὴν πόλη. Πράγματι, οἱ ὑπάρχουσες μαρτυρίες τοποθετοῦν μὲ ἀσφάλεια στὴν Όδησὸ τὶς ἀπαρχές τῆς συνδυασμένης πρωτοβουλίας πὺ συντελεῖται, ὅπως εἴπαμε ἤδη, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγές καὶ τὶς ὁριοθετήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς κινδύνους πὺ ἐνέχει μιὰ ὀργανικὴ καὶ ἀπόλυτὴ ταύτιση

16. *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, 1818, σ. 582· στίς σ. 575-582 περιέχεται γράμμα τοῦ Γ. Λασσάνη (Ἐξ Όδησοῦ 13/25 Σεπτ. 1818) πρὸς τὸν Γεώργιο Τακιατζῆ (Πέστα). Ἡ ἴδια πληροφορία, προερχόμενη ἀπὸ διαφορετικὸ ἐπιστολέα —ὑπογράφει μὲ τὰ ἀρχικὰ Δ.Γ. (Γενεύη, 10 Νοεμβρίου 1818) — καὶ στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο*, 1819, σ. 2-4.

17. Παραστάσεις τοῦ ἔργου ἔγιναν στίς 7/19 Σεπτεμβρίου 1818 «παρὰ τῶν φιλοθεάτρων Γραικῶν νεανίσκων» ὅπως σημειώνει ὁ Λασσάνης, *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, δ.π. Βλ. καὶ Δημ. Σπάθη, «Ὁ Φιλοκτήτης τοῦ Σοφοκλῆ διασκευασμένος ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πίγκολο», *Ερανιστής*, 15, 1979, σ. 265.

18. *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, δ.π., σ. 573. Παρόμοια πληροφόρηση παρέχει καὶ ή *Revue Encyclopédique*, δ.π., σ. 176.

19. Βλ. μεταξὺ ἄλλων τὸ ἐγκωμιαστικὸ κείμενο πὺ ἀπαγγέλλθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς παράστασης τοῦ Φιλοκτήτη, «Φιλίας Ἀσπασμός, πρὸς τοὺς φιλοθεάτρους Ὀμογενεῖς Νέους, κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ Φιλοκλήτου τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν. Ἐν Όδησῳ 1818, Φεβρ. 16 παρὰ Μ. Σ[χινᾶ:]», *Φιλολογικὸς Τηλέγραφος*, 1818, τχ. 18, σ. 71-72. Τὸ κείμενο δημοσιεύει καὶ ὁ Ἀτσακάρης, *Ιστορία*, Α', σ. 154-157 χωρὶς ἄλλες ἐνδείξεις.

20. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας*, Νάπλιο 1834, σ. 212-213.

τοῦ θεάτρου τῆς Ὀδησοῦ μετὰ τὴ διαφωτιστικὴ διάθεση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, πράγμα ποὺ ἐπιχειρήθηκε συχνὰ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου²¹. Νομίζουμε πὼς ἡ ἴδια ἡ χρονικὴ ἀφετηρία τῆς ἐλληνικῆς θεατρικῆς δραστηριότητος, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται μετὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ παραθέσουμε στὴ συνέχεια, προσφέρει ἕνα ἐνδιαφέρον καὶ ὅπως-δήποτε σημαντικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ζητήματος.

Τὴν ὑπαρξὴ θεατρικῆς ζωῆς καὶ ταυτόχρονα τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν, ὅσων Ἑλλήνων κατέχουν ξένες γλῶσσες, τὴν ἐπισημαίνει καὶ ὁ Κ. Κούμας σ' ἐπιστολὴ ποὺ ἀπευθύνει, στὰ 1817, στὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο, τότε Σχολάρχῃ στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης. «Ἀλλήθινος ἐραστὰς τῆς προκοπῆς τοῦ γένους»²², διακατέχονται καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὴν κοινὴ στοὺς κοραῖστες πεποίθηση τῆς παιδευτικῆς ἀποστολῆς τοῦ θεάτρου²³. Ὁ Οἰκονόμος εἰδικότερα, ἀναφορικὰ μετὰ τὸ θέατρο, «τὸ δημόσιον σχολεῖον τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς φιλανθρωπίας»²⁴ ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ἀναπτύσσει μιὰ πλούσια δραστηριότητα αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ μετὰφράζει, συγγράφει πρωτότυπα ἔργα (ὁ γιὸς του Σοφοκλῆς θὰ ἀναφερθεῖ ἀργότερα σὲ μιὰ χαμένη τραγωδίᾳ τοῦ πατέρα του, τιλοφορημένη «Ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος»)²⁵, προετοιμάζει ἀναγνώσεις τραγωδιῶν σὲ σπῆτια, ὅπως ἐκείνῃ τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου στὴν Κωνσταντινούπολη (1820) ποὺ μνημονεύει ὁ Marcellus²⁶.

21. Βλ. Ν. Λάσκαρη, *Ἱστορία*, Α', σ. 150-151 καὶ Γ. Ι. Ζωῖδη «Τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* 1963, σ. 263 κ.έ.

22. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κούμα στὸν Κ. Οἰκονόμο, *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 606.

23. Σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους ἀναπτύσσεται μετὰ τὴ σαφῆ ὑπόδειξη τοῦ Κοραῆ, ἕνα ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μετάφραση θεατρικῶν ἔργων· χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῆς μετάφρασης τοῦ Ταρτούφου ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, βλ. Ὁμήρου, *Ἰλιάδος Παρωδία Α*, ἔκδ. Βολισαῖα, Παρίσι 1811, σ. λ', καὶ Κωνσταντῖνου Κοκκινάκη, *Ὁ Ταρτούφος*, Βιέννη 1815, σ. 7. Κριτικὴ τῆς μετάφρασης καὶ νέες ὑποδείξεις περιέχονται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀδ. Κοραῆ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, Ἀδ. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, Γ', ἔκδ. ΟΜΕΔ, Ἀθ. 1979, σ. 500-503. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πρωτότυπη παραγωγή· βλ. Ἰω. Ζαμπελίου *Τραγωδίαί, Ζάκυνθος* 1860, σ. μζ'-μζ'.

24. Κ. Οἰκονόμος, *Γραμματικά*, τ. Α', Βιέννη 1817, σ. κβ'. Βλ. καὶ τὸν πρόλογό του στὴ μετάφραση τοῦ Φιλάρχου τοῦ Μολιέρου (Βιέννη 1816)· παραπέμπω στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωστῆ Σκαλιόρα, Ἀθῆνα, Ἐρμῆς, 1970, σ. 23 κ.έ.

25. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα*, Ἀθ. 1871, σ. ζ', ζ'.

26. Comte de Marcellus, *Une lecture à Constantinople en 1820*, [Extrait du Correspondant], Παρίσι 1859. Περιέχεται καὶ στὸ *Les Grecs Anciens et les Grecs modernes* τοῦ ἴδιου, Παρίσι 1861.

Στὴν ἐπιστολή του, τοῦ 1817, ὁ Κούμας τοποθετεῖ τὴν ἑναρξὴ παραστάσεων στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα στὰ 1814 («πρὸ τριῶν ἐνιαυτῶν»)· πρόκειται, ὅπως διευκρινίζει, γιὰ μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἰταλικά²⁷. Παρεμφερὴς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ πληροφορία ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ *Annales Encyclopédiques* τοῦ A. L. Millin· ἀναφέρονται (στὰ 1818) σὲ μερικά δράματα γραμμένα στὰ νέα ἐλληνικά ποὺ παραστάθηκαν ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια καὶ τὰ ὁποῖα ἀπέσπασαν ὄχι μόνον τὰ χειροκροτήματα τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων ὄλων τῶν ἐθνοτήτων ποὺ προσελκύει τὸ ἐμπόριο στὴν πόλη²⁸.

Γιὰ μιὰ θεατρικὴ δραστηριότητα περιορισμένη θεματικὰ καὶ ποσοτικὰ —οἱ «Σουλιῶτες» καὶ ὁ «Θεμιστοκλῆς» ἀνέβηκαν στὴ σκηνὴ «μόνον ὀλίγαις φοραῖς», ποὺ βρίσκει παρ' ὅλα αὐτὰ ἀπήχηση σὲ Ἑλληνες καὶ ξένους μᾶς μιλάει κι ὁ «φιλογενὴς Γραικός»²⁹ (μᾶλλον εἶναι ὁ Ἰωάννης Μακρῆς, διδάσκαλος στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο τῆς πόλης), στὰ 1816³⁰. Ὁ ἴδιος ὁ Κούμας παρακολούθησε κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1817, δύο παραστάσεις τοῦ «Θεμιστοκλῆ», «δρᾶμα τοῦ Μεταστασίου, μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ εἰς τὴν σημερινὴν μας γλῶσσαν ὑπὸ φιλοθεάτρων ὁμογενῶν μας»³¹. Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴ νὰ ἔχει χρησιμοποιοθεῖ ἀτόφια ἡ ἐκδοσὴ ποὺ εἶχε γίνεи τὸ 1796, ἀπὸ τὸν Πολυζῶν Λαμπανιτζιώτη. Ἴσως πρόκειται γιὰ σκηνικὴ μετάφραση

27. «Οἱ ἐνταῦθα Γραικοί, ὅσοι μάλιστα εὐμοίρῃσαν γνώσεις εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, εἶναι πολλὰ φίλοι τοῦ θεάτρου· ἀλλὰ ἐπεθύμουν πάντοτε νὰ ἀκουσθῇ ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἡ πάτριος ἡμῶν γλῶσσα· ἔκαμον λοιπὸν ἀρχὴν πρὸ τριῶν ἐνιαυτῶν νὰ παριστάνωσι κάποτε μεταφράσεις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν μας»· *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817 σ. 606.

28. *Annales Encyclopédiques*, 1818 IV, 132-133· ἐκεῖ, στὴ στήλη *Nouvelles Littéraires* σημειώνεται: «on a représenté depuis quelques années sur le théâtre d'Odessa plusieurs drames écrits en grec moderne, et qui ont obtenu non seulement les applaudissements des grecs mais aussi des étrangers de toutes les nations que le commerce attire dans cette ville».

29. Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ Ἑλληνικὰ Προεπαναστατικὰ Περιοδικὰ. Εἰσαγωγή Β'.* «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1811-1821, Ἀθήνα 1976, σ. 247.

30. *Διατριβή*, ὁ.π., σ. 7: «Εἶπα, ὅτι ἔρχονται ἐδῶ μεγάλοι ἄνθρωποι διὰ νὰ ἴδωσι τὴν πόλιν μας. Τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἴδαν μετὰ χαρᾶς εἰς τὸ θέατρον μας παραστάσεις ἐλληνικάς, αἱ ὁποῖαι ὅμως ὅλαι ὅλαι δύο, ἦγγουν ἢ τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους ἔγιναν μόνον ὀλίγαις φοραῖς. Ὅσοι ἦσαν παρόντες δὲν θέλουν λησμονῆσαι ποτὲ τὴν ἄκραν ἀγαλλίασιν καὶ μεγάλῃν χειροκρότησιν τῶν θεατῶν τὸ ὁποῖον ὡς καὶ αἱ Ρωσικαὶ καὶ Γερμανικαὶ ἐφημερίδες ἐξέυρομεν ὅτι μετ' ἐπαίνων διεκηρύξαν».

31. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 606.

—προσαρμοσμένη δηλαδή στις απαιτήσεις της παράστασης— που όφειλεται σε πρωτοβουλία της έρασιτεχνικής θεατρικής ομάδας ή στον θεατρόφιλο περίγυρό της³².

Με τις παραπάνω γνωστές μαρτυρίες, θα μπορούσαμε να ανασυνθέσουμε το χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται και σταθεροποιείται η ελληνική έρασιτεχνική θεατρική προσπάθεια στην 'Οδησσό: 1814-1818. 'Ωστόσο, η άρχη αυτής της πρωτοβουλίας διαγράφεται συγκεχυμένα. 'Η μοναδική, έμμεση, άφηγηματική πληροφόρηση του Κούμα έχει την έγγενή αδυναμία της έλλειψης συγκεκριμένης πηγής και μαρτυρίας. Αυτό το κενό έρχεται να συμπληρώσει μία άθρησάυριστη, όσο γνωρίζω, πληροφορία, δημοσιευμένη στο περιοδικό «Έλληνικός Τηλέγραφος» στο τεύχος του 132, της 12ης Νοεμβρίου 1814. Σε ανταπόκριση από τη Ρωσία διαβάζουμε:

«ΡΩΣΣΙΑ. Είς την 'Οδησσόν ('Οδέσσαν) έωρτάσθη η ειρήνη προς τοίς άλλοις και διά της παραστάσεως έν τῷ θεάτρῳ μιᾶς κωμωδίας εἰς Γραικικήν διάλεκτον, έπιγραφομένης «Θεμιστοκλῆς έν Περσίᾳ», η οποία μετεφράσθη εκ της 'Ιταλικῆς του περιφήμου Μεταστασίου»³³.

Έτσι, μ' αυτήν την πληροφορία διασταυρώνονται για πρώτη φορά τὰ γραφόμενα του Κούμα σχετικά με τις παλαιότερες γνωστές παραστάσεις στην πόλη. Το κείμενο που παραθέσαμε μᾶς έπιτρέπει να όδηγηθούμε σε δυό διαπιστώσεις: πρώτον γίνεται φανερό πώς χρησιμοποιήθηκε για την ελληνική παράσταση το δημόσιο θέατρο της πόλης. Καί δεύτερον, σύμφωνα πάντα με το πνεύμα της ανταπόκρισης, σ' αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση του έορτασμού της ειρήνης, η ελληνική παράσταση φαίνεται πώς εντάσσεται σε μιᾶ σειρά από γενικότερες πολιτισμικές δραστηριότητες και τις πλαισιώνει. 'Η έπιλογή του έργου δέν πρέπει να θεωρηθεῖ τυχαία· η θεματολογική του αἶχμη προοριζόταν ασφαλώς να

32. 'Ο Ν. Λάσκαρης ('Ιστορία, Α', σ. 231), αναφέρει πώς για την παράσταση του έργου αυτού στο Βουκουρέστι (στά 1819) χρησιμοποιήθηκε η έμμετρη μετάφραση του Γ. Ρουσιάδη, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1838 στη Βιέννη. Καί η Α. Camariano, «Le Théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle», *Balkanica* VI (1943), σ. 408 ύποστηρίζει πώς στην 'Οδησσό πρέπει να ύπήρχε άλλη μετάφραση του έργου.

33. Τα νέα στοιχεία που παραθέτουμε έντοπίστηκαν κατά την έπεξεργασία του Εύρετηρίου των περιοδικών «Ειδήσεις διά τὰ 'Ανατολικά Μέρη», «Έλληνικός Τηλέγραφος» και «Φιλολογικός Τηλέγραφος» που προγραμματίζεται να κυκλοφορήσει, στα πλαίσια των εκδόσεων του Κέντρου Νεοελληνικών Έρευνών του 'Εθνικού 'Ιδρύματος Έρευνών. Για την είδηση της παράστασης του Θεμιστοκλή, βλ. 'Ελληνικός Τηλέγραφος, 1814, σ. 574-575.

ἐκφράσει τίς ζητήσεις ἐκείνης τῆς στιγμῆς καὶ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς πόλης, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ γιὰ νὰ κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ προκαλέσει τὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Ὁδησοῦ. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ὅπως δὴποτε καρποφόρησε, τουλάχιστο σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλληνικὸ περίγυρο, μὴ καὶ λίγο ἀργότερα ὁ «Θεμιστοκλῆς» καταλαμβάνει βαρύνουσα θέση στὸ ρεπερτόριο τοῦ ἐρασιτεχνικοῦ θιάσου. Ὅσο γιὰ τὸ κείμενο ποὺ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν παράσταση τοῦ 1814, ἴσως πρέπει καὶ πάλι νὰ θεωρήσουμε πιθανὴ τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὑπῆρχε μιὰ ἄγνωστη σὲ μᾶς μετάφραση, καμωμένη γιὰ τὴν περίσταση, ποὺ μπορεῖ νὰ χρησίμευσε καὶ στὶς μεταγενέστερες παρουσιάσεις τοῦ ἔργου.

Ἐνδεχομένως, ἡ εἵδηση ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε, γιὰ τὴ σκηνικὴ παρουσία τοῦ «Θεμιστοκλῆ» στὴν Ὁδησό —δὲν συναντᾶμε παρόμοιες πληροφορίες στὸν «Ἑλληνικὸ Τηλέγραφον» οὔτε ἐκείνη, οὔτε τίς ἀμέσως ἐπόμενες χρονιές— νὰ εἶναι ἀναδημοσίευση ἀνταπόκρισης ἀπὸ τοπικὴ (ρωσικὴ) ἐφημερίδα³⁴.

Πρὸς τὴν παραπάνω πηγὴ πληροφοριῶν θὰ πρέπει νὰ στραφοῦμε καὶ γιὰ τὴ δευτέρη θεατρικὴ μνεία, ἀθησαύριστη καὶ αὐτὴ ὡς σήμερα, ποὺ διασταυρώνεται θετικὰ αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ ἀνταποκρίσεις ρωσικῶν ἐφημερίδων ἀπὸ τὴν Ὁδησό. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση τῆς τραγωδίας «Λεωνίδας». Πρόσφατα ὁ Δημ. Σπάθης ταύτισε τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὸν «Λεωνίδα ἐν Θερμοπύλαις», ποὺ ἐκδόθηκε ἀνώνυμα στὰ 1816, «φιλοτίμω δαπάνῃ» τοῦ Ὑδραίου καπετάνιου Νικολάου Παντελῆ Νικολάκη³⁵. Ἀξιοσημείωτη γιὰ τὴ διακίνηση τῆς τραγωδίας, ποὺ πρέπει νὰ ἔτυχε εὐρύτερης κυκλοφορίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Marcellus. Διηγεῖται πὼς στὰ 1820, μαθητὲς τοῦ σχολείου τοῦ Ἀργους, ἀπαγγέλουν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρκετὲς σκηνῆς ἀπὸ τὸ ἡρωϊκὸ δράμα «Λεωνίδας ἐν Θερμοπύλαις». Τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα πετυχαίνεται τότε καθὼς κινεῖται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπισκέπτη, ποὺ ζητάει μάλιστα νὰ προμηθευτεῖ καὶ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου³⁶.

34. Ὁ Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος, ὡς τὰ 1817, ποὺ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ *Φιλολογικοῦ Τηλεγράφου*, καὶ αὐτονομεῖται στὶς πολιτικὲς εἰδήσεις, ἀφιερώνει μέρος ἀπὸ τίς στήλες του καὶ σὲ τρέχοντα φιλολογικὰ καὶ πνευματικὰ θέματα, κυρίως σὲ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα.

35. Δημ. Σπάθης, ὁ.π., σ. 273· βλ. καὶ Νικ. Λάσκαρης, ὁ.π., Α', σ. 140.

36. Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, 1839, σ. 396: «Le Didascalos (...) me vanta beaucoup l'intelligence de ses élèves et un peu sa méthode d'enseignement. Il me montra les livres élémentaires, la grammaire de Lascaris, quelques

Μιά ανταπόκριση που δημοσιεύει ο «Έλληνικός Τηλέγραφος» με την ευκαιρία της άφιξης στην Όδησσο του Μεγάλου Δούκα της Ρωσίας Μιχαήλ, μās πληροφορεί για τη σκηνική παρουσίαση του «Λεωνίδα», που πραγματοποιήθηκε στα μέσα Οκτωβρίου του 1817. Αναφέρεται σχετικά πώς «έν τη ίδια πόλει παρεστάθησαν εν καιροῦ της διατριβῆς του αὐτοκρατορικοῦ του ὕψους εἰς τὸ θέατρον διάφορα δράματα καὶ κωμωδία εἰς Ἱταλικήν, Ρωσικὴν καὶ γαλλικὴν διάλεκτον, εἰς Γραικικὴν ὁ Λεωνίδας»³⁷.

Άφορμή για την παράσταση στάθηκε, καθώς φαίνεται, ἡ ἐπίσκεψη του Μεγάλου Δούκα Μιχαήλ στην Όδησσο. Κάτι ἀνάλογο συνέβηκε ἕνα χρόνο νωρίτερα, στὰ 1816, με την ευκαιρία του ταξιδιοῦ του Μεγάλου Δούκα Νικολάου (μετέπειτα Τσάρου) «εἰς διάφορα μέρη τῆς Ρωσσίας» καὶ «τὴν Ὀδέσσαν». Ἐκεῖ «τοῦ παράστησαν εἰς διάφορας γλώσσας ὡς καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐπαράστησαν ρωμαϊκὰ τὸ περίφημον δράμα τοὺς «Σουλιώτας»³⁸. Στὴν περίπτωση του «Λεωνίδα», συνειδητὴ εἶναι ἡ διάθεση τῆς ἑλληνικῆς παροικίας νὰ προβάλλει τὴν «κοινὴ ὑπόθεση» καὶ νὰ ἐξάρει τὸ ἀντιτυραννικὸ αἶσθημα τῶν θεατῶν. Ὁ ὑψηλὸς ἐπισκέπτης παρέχει τὶς προϋποθέσεις. Σύμφωνα με τὴν ἐπικρατοῦσα συνήθεια, ὁ Ν. Πίκολος γράφει μάλιστα καὶ προλογικὸ ἔμμετρο στιχοῦργημα («Πρόλογος εἰς τὸν “Λεωνίδα ἐν Θερμοπύλαις”») ³⁹ ὅπου, μεταξὺ ἄλλων φαίνεται νὰ δίνεται ἔμφαση καὶ στὸν φιλελεύθερο χαρακτήρα του Τσάρου Ἀλέξανδρου⁴⁰. Χωρὶς ἀμφιβολία λοιπὸν καὶ ἡ μεμονωμένη —ἐκτὸς ἂν νεώτερα στοιχεῖα

extraits imprimés à Corfou des grands auteurs classiques, la rhétorique d’Oikonomos, et pour compléter l’examen, il ordonna aux plus habiles de ses disciples de réciter plusieurs scènes de *Léonidas aux Thermopyles*, drame héroïque qui préludait assez heureusement à la révolution de 1820 [1821], et qui fut publié, en 1816, aux frais d’un capitaine hydriote». Καὶ στὴ σ. 402: «Je demandai à acquérir un exemplaire du drame de Léonidas. Le didascalos me fit apporter une petite brochure que j’ai conservée».

37. Ἑλληνικός Τηλέγραφος, τχ. 179, 18 Δεκεμβρίου 1817, σ. 802. Στὴν ἐφημερίδα «Σεβερνάγια Πότστα» τῆς Πετρούπολης (ἀρ. 89, 7 Νοε. 1817) σὲ σχετικὴ ἀνταπόκριση δημοσιεύεται ἡ πληροφορία πὼς «στὶς 14 Ὀκτωβρίου τὸ βράδυ, ἀπὸ ἐμπόρους ἐρασιτέχνες τοῦ θεάτρου, παραστάθηκε στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἡ τραγωδία “Λεωνίδας” καὶ ἰταλικὴ ὅπερα». Τὸ ἴδιο κείμενο δημοσιεύει καὶ ἡ «Σανκτ-Πετερμπουργσκιε Βέντομοστιν» (13 Νοε. 1817)· βλ. Δ. Σπάθης, ὁ.π., σ. 273.

38. Ἀγγ. Φενερλῆ-Παναγιωτόπουλου, «Τὸ θεατρικὸ ἔργο Σουλιῶτες, 1809-1827», Ἑρανιστής, Γ', Ἀθήνα 1965, σ. 160.

39. Ν. Πίκολος, *Φιλομούσου Πάρεργα*, Παρίσι 1838, σ. 291-296.

40. Ὁ Πίκολος, μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τῆς προσφώνησης· βλ. Δημ. Σπάθης, ὁ.π., σ. 271-272.

ἀποδείξουν τὸ ἀντίθετο— παράσταση τοῦ «Λεωνίδα» στὰ χρονικά τοῦ ἐρασιτεχνικοῦ θιάσου τῆς Ὀδησσοῦ, κλήθηκε νὰ ἐρμηνεύσει τὰ ἐθνικά ζητούμενα τῶν Γραικῶν ἐμπόρων τῆς παροικίας. Ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ μιὰν ἀκόμη πειστικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἐσώτιμη θέση τοῦ ἐλληνικοῦ θιάσου μέσα στὴν ποικιλόμορφη καὶ πολύγλωσση καλλιτεχνικὴ ζωὴ τῆς Ὀδησσοῦ.

Ἄννα Ταμπάκη